

A 18. SZÁZADVÉGI, 19. SZÁZAD ELEJI MAGYAR «ROMÁN»

IRODALOM FEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

Bodó Károly

IV. évf. magyar-történelem szh.

IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET

A magyar felvilágosodás korának román műfajú irodalmát irodalomtörténetünk eddig főleg bibliográfiai, tartalmi és a magyar regény kialakulását előkészítő vonatkozásaiban vizsgálta. Mivel ez az irodalom nagyrészt fordításokból áll az irodalomtörténet inkább arra figyelt föl, hogy a magyarra átültetett tartalmaknak milyen szerepük van a nemzeti irodalom és nyelv fejlődésében, az irodalmi ízlés alakításában de a vizsgálat nem terjedt ki addig – kivéve néhány jelentősebb románfordítónkat – hogy maguknak a fordítóknak a románok „előbeszédeiben”, ajánlásaiban föllelhető esztétikai nézeteit, eszméit a kor problematikájába illesztve szemügyre vegye. Az utóbbi szempontú elemzés nemcsak azért érdekes, mert földéritheti a román egész korszakot átfogó irodalmának művelőinél a különböző nézetek, eszmék konkrét jelentkezését, – hiszen fordítóinknak, mivel közvetlen kontaktusban állnak egy idegen irodalommal, nagyobb lehetőségeik vannak idegen eszmék, a hazai társadalmi talajhoz kevésbé vagy egyáltalán nem szervesen kapcsolódó nézetek átvételére – hanem azért is, mert az „előbeszésekben”, ajánlásokban leggyakrabban az eszmék hazai fejlődésében gyökerezésének mércéjéül szolgáló irodalmi törekvések is tükröződnek. A románirodalom speciális jellegéből következik, hogy ezek a törekvések a fordító részéről csak igen alacsony fokon realizálódhatnak./ a fordítandó mű kiválasztása, kibővítése vagy leszűkítése, esetleges megváltoztatása a fordító szempontjai szerint/

Ugyanis a románok nagy számához viszonyítva /György Lajos szerint

385, a tervezettek és kiadallanokat is beleszámítva - A magyar regény előzményei Bp. 1941./ elenyészően kis százalékot alkotnak a nem átültetett művek.

Ez egyben a kutatás egyfajta objektív korlátozottságát is jelenti, azonban mégsem akadálya annak, - éppen az eszmék és a fordítói célok együttes jelentkezése miatt - hogy a saját - eredeti vagy átvett - gondolatokat, az ezekben jelentkező eszmék tudatosodásának fokát, milyenségét a lehetőségekhez mérten eredményesen elemezhesük. Természetesen ehhez a legnagyobb segítséget az irodalomtörténet eddigi eredményei adják.

Kiindulópontunk Mándi Sámuel 1789-ben leírt egyetlen korabeli románmeghatározása lehetne. Ezért jelentős, mert a románirodalom első korszakának legfontosabb eredményeit összegezi: "Románnak. . . nevezük az olyan írásokat, melyekben valami költött vagy valósággal meg nem történt, de költött körülményekkel elő adtatott, vízi vagy szeretetbéli cselekedetekben az erkölcsi tudományra tartozó dolgok magyaráztatnak, s az Olvasónak gyönyörködtetésekkel tanítanak. Ugy mindazonáltal, hogy a költemény lehetetlen dologra ki ne menjen." A definíció nem eredeti, hanem szintén fordítás. Mándi ettől némileg eltérő lényeges tulajdonságokat külön kiemel. Ezek: a nyelvi tisztaság és gördülékenység, az "indulatokkal" való gyönyörködtetés, a "hasznosság" és végül a lehetetlen dolgok elkerülése.¹ Ezek közül három attributum történetileg a fölvilágosodás bizonyos szakaszaihoz kapcsolódó román típusra vagy típusokra érvényes. A "hasznosság" ugyan általános az egész korszakra, de elemzéseink közben mégsem hanyagolhatjuk el, mert más eszmékkel összefonódva fontos társadalmi jelenségek talán legkönnyebben felismerhető vetületeként érhetjük tetten. Ez azt is jelenti, hogy a románokat, a fordítói eszméket és célokat tekintve sem szabad és nem is lenne hasznos besorolni valamiféle történetiellen kategóriába. Mándi definícióját is történetileg kell szemlélünk, hogy a benne rejlő tendenciákat egy kisebb szakasz ellenpólusaiként - összehasonlítási alapul fölhasználhassuk.

1755-ben Haller Féneon fordításával kezdődik a fölvilágosodás egyik előzményét képező románirodalom kb. az 1770-es évek elejéig tartó szakasza. Haller ugyan világosan kimondja, hogy műve klerikális színezeit, de céljaul

110.

a "fejedelmi magzatok" tanácsokkal való ellátását tüzi ki.² "Szívesen olvasták ebből az abszolutizmus polgárai, hogy az uralkodókat is korlátozzék a természeti törvények" - jegyzi meg Klaniczay Tibor /Régi magyar irodalom II, Bp. 1959. 360. old./ A román indulása magában hordozza a harc nehézségeit a már hanyatlásnak induló, de magát még igen erősen tartó feudalizmus ellen. A felvilágosodás eszméi egyenlőre csak igen keskeny réseket tudnak ütni a feudalizmus bástyáján. Az ebben a szakasban született keves számú románban központi helyen a fordítók erkölcsnevelő célzata áll. A "tanultabb nemzetek" és a házái elmaradottság közötti különbség felismerése az inspirálója ezeknek a fordításoknak. A polgári eszmék talaja közben egyre jobban bővül. Az 1773-74-es évekre a felvilágosult eszmék mellett a polgári finomultabb ízlés igénye is behatol a románokba. Forrásait tekintve rendkívül összetett folyamat kezdődik el.

Hazánkban ekkor még nincs polgári osztály, a polgárság funkcióját tulajdonképpen egy feudális eredetű középnemesi értelmiség tölti be, mely a feudalizmus gyökeres felszámolása nélkül akarja átugrani az évszázados lemaradottság és a civilizáció közti hatalmas szakadékot. Ennek érdekében nemcsak a polgári, hanem a viszonylag fejlettebbnek vélt, vagy valóban fejlettebb nyugati feudális kulturák eredményeit is fel akarja használni. A folyamatot még jobban bonyolítja, hogy a haladó polgári műveltség is gyakran feudális talajból táplálkozik, azzal összefonódik, mert a következően polgári osztály hajlandó feudális kompromisszumokra. Ez rányomja bélyegét az egész románirodalmunkra és annak tarkaságát okozza.

Báróczi 1774-ben jelenteti meg Kassandra-fordítását, amelyet a "Dicső Nemzetnek" ajánl. Előre igéri, hogy bár a munkát a "fordításban" megfosztotta "méltóságának nagy részétől", mégis marad ott még "annyi szépség, hogy gyönyörködésse" forgathatja az olvasó. "Világra inkább és nyájosságra, mint kedvellenségre, vagy mély dolgokban való elmélkedésre hajlandó ifju indulatival" mentetgeti magát az olvasóközönség előtt, hogy nem hasznosabb dolgokra fordította idejét. A kor irodalmi levegőjében ekkor még a literatura hungarica szelleme uralkodik. Érdemes megfigyelni hogyan indokolja Báróczi fordítását: "a munkám eiben erősíthetem - írja - szép cselekedetekre s nemes erkölcsökre nevel", tehát ugyanugy, mint Haller. Lényegében ez is utilitarizmus.

azonban ennek leple alatt kibővül a fordító célkitűzése az olvasók izlésének nevelésével.³

Egy évvel utána Kónyi János is a hasznosabb fordítás igénye ellen védekezik, "De erre is kész a mentés. -- írja -- mert ha az Automak ritka példájú találmányos eszét, az állapotnak gyönyörűséges leírását és a szövegnek dicséretes ékes módját megvizsgáljuk, unatlan fáradozásomat méltónak állítjuk lenni."⁴

Mándi Sámuel 1795-ben szintén "költőtnek" mondja a románokat, ám ugyanakkor kiáll amellett is, hogy a fordítások ne tartalmazzanak lehetetlen dolgokat. Ezzel szemben Kónyi fordítását csak "ki-koholtnak", "mesének" nevezi. Báróczi kijelenti, hogy a történet lehet "valóságos" és "találmányos" is. Sőfalvi József 1777-ben "költött személyeken esett mesés történetekben" akarja az olvasót jó erkölcsökre nevelni.⁵ Fordításaikba és általában a románirodalom 1773-74 után született műveibe a barokkos heroikus regény és a szentimentalizmus vezárlóköntény könnyed levegője és érzésvilága kezd beszűrődni. A latinos "tudományosság" kötelékei alól felszabadulni akaró fordítók elkalandoznak a francia tündérmese sejtlyes világában, elcsodálóznak "az üldözött szerencsének csapdosásai között is minden tántorgás nélkül" helytálló hős "mesés esetein."

A társadalmi fejlődés egy új szakaszának kezdetén vagyunk, amikor a leglényegesebb kérdések irodalmi tükröződése is kezdeti fokon jelenkezik. A románokban ezt érhetjük tetten. Mig Bessenyei a politikai tudatosság szintjén szegedi szerző a felvilágosodás racionalista eszméit a "Szentírás" és a "Corpus Juris" feudális szellemével, addig a fordítók -- inkább az ösztönösség fokán és csak ritkán tudatosan, a legkülönbözőbb stílus- és tartalmi jegyeket, eszméket egybeötvözve -- lényegében a polgári izlés és erkölcs meghonosításán fáradoznak.

A románirodalom és az olvasóközönség kapcsolata ekkor még nagyon laza. A fordítások népszerűsége azonban egyre jobban növekszik, a kapcsolat kezd megszilárdulni, elevenebbé válni. Az 1780-as évek elejétől a hasznos célzatok hangsúlyoztatása mellett a fordítók a történet valóságos voltát kezdik bizonygatni olyan erővel, mintha a román költeményességével elvesztette volna a jőhírnevét. Szilágyi Márton Czirópédiájában pl. harminc egynéhány lapon keresztül cáfolja meg az esetleges véleményeket, amelyek Xenophon művét -- ebből készült a fordítás -- "csupa

112.

költeménynek» tartanák. A munkába «oldalasság bejövő apróbb História-cs-
kák- is /ezek adhatnák a kételkedések alapját/ mind gyönyörűségére, mind
oktatására, szolgálhatnak az olvasónak» - írja ⁶. Hasonló aktivitást ugyan
nem tapasztalhatunk másutt, de valamennyi idevonatkozó adatunkban folya-
matosan szemmelkísérhető a valóságigény szembeállítás a «mesés» köl-
teményességgel.

Arról van szó valójában, hogy a fordítások létjogosultsága csak úgy
igazolható, hogyha azok kielégítik az irodalmilag műveletlen olvasóközönség
naiv realizmusigényét. A «költeményes» történetek ennek ellenére tovább él-
nek, csupán a fordítók hangoztatják a tartalom valóságos voltát, /éppugy,
mint Mándi Sámuel/. A 70-es években még azért áll a fordítói nézetek közép-
pontjában a poetikus «ki-koholás» dicsérete, mert a másik oldalon nincs népes
olvasótábor, amely «számonkérné» a történet valóságát. Most ez a «költeménye-
ség» gyönyörködtető mázzá változik s a románfordítók esztétikai nézeteinek
súlypontja eltolódik a közönségizlés irányába.

A román sikere - amely lemérhető még a fordítások számának növeke-
désén - nemcsak azt jelenti, hogy önmaga egyszerűen kialakítja saját közön-
ségét, Szoros összefüggésben áll ez a nyelvművelés kérdésével is. Báróczi
már a Cassandra előszavában leírja, hogy «tisztá magyarsággal» akarja a for-
ditást véghezvinni. 1780-ban, amikor Bessenyei nyelvművelő programja már meg-
jelent, Patay Sámuel latinból lefordítja a Pancsatantrát « a Magyar gyenge If-
jacsok számára, édes hazánk nyelvére», hogy abból bölcsességet tanuljanak ⁷
Kifogástalan nyelvezetét a Magyar Hirmondó is megdicséri. /Közli György Lajos
im, 239. old./ Egyre több helyen jelentkeznek ilyenfajta megjegyzések «Töreked-
te m jó magyarságra», «igyekeztem azon, hogy ezen. . . Munkát illendő -képen
a mi születt nyelvünkhöz alkalmaztassam», stb.

A románirodalom és az olvasóközönség kapcsolatának erősödése a tar-
talmi vonatkozásokon kívül - természetesen ezektől elválaszthatatlanul - a
magyarnyelvűségen alapszik. A fordítók a kultura széles kapuit nyitják meg a
csak magyarul olvasni tudó rétegek előtt, ugyanakkor maguk is felismerik a
nemzeti nyelv fejlesztésének szükségességét.

Az 1785-86-os évekkel lezáruló a románirodalom egy viszonylag körülha-

tárolható és eredményeiben értékelhető korszaka, A romlott arisztokratikus erkölcs ellen szülő nevelőcélzat a románok elterjedésével azéleskörűvé válik, megerősödik, a "költeményes" románok izlésfejlesztő szerepének sikerességét jól mutatja, hogy egészen a regény megjelenéséig csaknem minden fordító felhívja az olvasó figyelmét műveinek gyönyörködtető erejére, az előzővel szorosan összefügg a harmadik tényező: a fordítóokban tudatosodott a románok szerepe a nyelv művelésében, Mándi Sámuel románismérveiben ezek az eredmények tükröződnek.

A románirodalom fejlődése 1786-tól az eddiginél sokkal differenciáltabbá válik. Az az irodalmi pezsgés, amely a 80-as évek elejétől kezdve egyre erősödik, most kezd élesebb hatást kiváltani fordítóinkban. Történetileg a nemesi ellenállási mozgalom fellendüléséhez, irodalomtörténetileg pedig a magyar szentimentalizmus megjelenéséhez lehetne kapcsolni a szakasz kezdetét. Azért szükséges ezt így hangsúlyoznunk, mert mindkét jelenség nemcsak kétarcú, hanem eléggé bonyolult is. A nemesi ellenállók és a jozefinisták viszonya az ismert okoknál fogva a szentimentalizmus pedig azért, mert az irodalmi nézetek nagy tarkaságát hozza létre, amelyek "a nemesi szentimentalizmusra éppúgy jellemzők, mint a polgári-plebejus szentimentalizmusra". /Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában Bp. 1954. 82. old./ Ismertebb írónkat - Kazinczy Dugonicsot és még néhányat - kivéve a románirodalomban csak behatóbb elemzéssel lehetne követni a finomabb változásokat, fejlődési fokozatokat. Épp ezért csak a legjellemzőbb vonásokat ragadjuk meg.

Az érzelemkultusz a románok gyönyörködtető funkciójára való hivatkozások mellett megjelenik meg a fordítók gondolkörében. Az apellációk a közönség nívóvalóságigényére szorványossá válnak és a "költeményesség", mint esztétikai nézet újra előbukkan. Központi helyen most is a hasznos célzatosság áll, mert - a fordítók szerint - az "érzékenység" a szív nemesebbé tételében hasznos, a "költeményesség" pedig vonzóvá teszi az egyébként nehézkes erkölcsnevelő műveket. Feltűnő a hasonlóság a 70-es évek irodalmi nézeteivel, azonban most egy egészen másfajta folyamatról van szó.

Kétségtelen, hogy a szentimentalizmus egyrészt a valóságtól való passzív elzárkozó magatartás, az érzelmek felé fordulás irodalmi vetülete, másrészt azonban

egyfajta ellenállást is jelent a feudális világgal szemben. Csak egy pillan-
tást kell vettünk az érzelmesség jegyében született, közismert irodalmi
produktumainkra, hogy rögtön észrevegyük a szentimentalizmus utóbbi vo-
násának jelentőségét a nemzeti polgári kultúra gyarapításában. A románok
egyre szervezettebben illeszkednek bele ebbe a folyamatba.

Kazinczy már a Gessner Idylliumi előszavában felismeri a románok
nemzetművelő szerepét. Bácsmezejében példát mutat arra, hogy
miként adja a fordító – a stíluson keresztül – önmagát is a fordításban.
Bacsányi, majd Kármán a fordítások tisztasága mellett szállnak síkra. Ezek
a momentumok nemcsak arra utalnak, hogy az igényesebb közönség, maguk
az írók magasabb követelményeket támasztanak az egyre terebélyesedő ro-
mán irodalommal szemben, hanem egyben tükrözik azt a társadalmi szituációt
is, amelyben – a polgári fejlődési tendenciák meg erősödésének követke-
zményeként – ezek az irodalmi igények létrejönnek. Hogyan reagálnak erre
fordítóink ?

1790-től – ha nem is bőséges adatok alapján – az antifeudális hang meg-
erősödésére lehetünk figyelmesek. A nemesi ellenállás a bécsi udvar gyarma-
tosító, de ugyanakkor II. József polgárosító törekvéseivel szemben ekkor éri el
a csúcspontját, majd megalkuvásával egy időre végképp elzárja a gyorsabb
ütemű haladás utját .

Farkas Antal, aki mint testőr bejárta fél Európát, arról panaszkodik, hogy
ittthon „Szép Historiák helyett semmiségekről . . . folyásról . . . baromfiak szaperi-
tásáról . . . beszélnek”.⁸

Boér Sándor írja 1792-ben : „A Szerzőnek az egész könyvet költeni
nem csak szabad, hanem dicsőség is volt, miért vétkeznék a fordító, annak
imitt amott új szerzeményecskékkel ejtett változtatásában : kivált ezen munkára
nézve, melynek nem annyira történeket rajzolni, mint bizonyos lappangó gu-
nyolást ejteni volt célja.”⁹ Boér arra figyel föl, hogy a „költeményes munka”
alkalmas valamiféle mondanivaló kifejezésére, ugyanakkor megmarad a fordí-
tás keretein belül. Fejér Antal híres Barclay-fordításában a művet „merő köl-
teménynek”, „mesének” nevezi, „mellyel a szerző célja, hogy . . . a vétkeket
mindenféle rendekből kigyomlálja.”¹⁰ Másik fordítónk fölháborodik, mert „ebben

a században a világsodás elég nagy gyalázatajára, úgy annyira el-elterjedt az Emberek között a Nemesi születéssel való kevélykedés, hogy az Emberek csak nem minden cselekedeteknek sinor mértékévé vált. «Könyve az ilyen »fel-felfuvalkodott» arisztokratákról szól.»¹¹

A fordítók tehát kezdenek erőteljesebben megagálni a sajátosan magyar problémákra, mégpedig mind irodalmi-esztétikai, mind politikai vonatkozásokban. A politikum és az esztétikai nézetek ilyen együttes jelentkezése – az idézetek is utalnak rá – kulcsot adhat a »költeményességnek», mint irodalmi eszmének a megítéléséhez. Előbb már említettük, hogy a mese 1780 után is tovább él a fordításokban. Rövid, még egy évtizedet sem kitevő szünet után romániróink az eddiginél gazdagabb oldalaira bukkannak rá, a maguk írói törekvéseivel rokon szerzői célzatosságot, mondanivalót fedeznek föl benne, sőt némely helyen – saját elgondolásaik szerint – változtatnak is az eredeti munkán. Mindezek persze általában nem jelentik a fordítói keretek állépését, a szubjektív élményanyag beáramlását a román irodalomba.

Az irodalmi élet föllendülése a fordítás »mesterségét» magát a fordítást illetően a románokban is visszhangot vált ki. 1794-ben egyik ismeretlen fordító »Tudósítása» így kezdődik: »Bizonyos vagyok abban, hogy a magyar olvasó előtt sokkal kedvesebb az olly munka, amelly az Idegeny Nyelvből Magyarra lett fordításában szolgálai köntösben nincsen öltöztetve.»¹²

Minden bizonnyal Kazinczy hatására írja Nagy Sámuel 1797-ben a románok hasznát hangoztatva: »A historiában csak azt lehet írni, ami megtörtént. de egy románban úgy lehet költeni a Történeteket, amint azt egy egész Nemzetnek, vagy Familiának s egy személynek környülállási kívánják.» Ha a román »a közönséges életre lévén szabva, abban az egész Természetet gyönyörűséggel s megtelt szívvvel lehet érezni.»¹³

Ezek a jelek arra utalnak, hogy 1792 ellenére a haladó értelmiség nem adja fel a polgárosításért vívott harcot, de elszórtságukkal annak a folyamatnak az elszűkülését is mutatják, amely a politikában Martinovics, az irodalomban Kármán, a haladó értelmiség radikalizálódását szimbolizáló eszmének megjelenése után az udvari-nemesi reakció megerősödésével ér véget.

A reakció győzelme után a románirodalmat erős megterhelés éri. Haladó irodalmi munkák megjelenése a cenzura miatt lehetetlenné válik, az eredetiség-program megvalósításának útja megszakad. A legnagyobb írónk börtönben szynlődnék, vagy elszigetelt környezetben élnek. Nehéz feladat hárul a románra és ennek csak kevésbé tud megfelelni. Egyre nagyobb számban jelennek meg a mulattató, csupán időöltésre szolgáló sekélyes művek. Mindemellét a nemzeti haladás eszméi tovább élnek, csak elszortábban, elfojtottabban.

A bécsi udvarral lapkáló feudálisok " egy változatlan magyar nemesi világ originalitását tüzték ki elvükül az irodalomban s a műveltségben, mint-hogyha ők is valamiféle eredetiséget követelnének". /Szauder József, Magyar irodalomtörténet. Bp. 1960. 5. old./ Perecsényi Nagy László 1803-ban így ír munkájának előszavában : Nem kell " a más Nemzeteknek összevevő fircelt darabjait lefordítani, midőn szélesen terjedt tündérséggel vitt s becsülettel nekünk Maradékoknak által adott honnyi Példázatok és igaz becses Cselekedetek ki-terjesztett karokkal térséges Mezeikre várnak."¹⁴ Más fordítók az idegen neveket magyarítják, a történetet a nemesi múltba helyezik és sok helyen -ugyanugy mint Perecsényi - "Eleinknek dicsőségét" akarják munkájukba foglalni. Ez a fajta eredetieskedés a maga patriarchális szemléletével nem válik általánossá. Mellette egy sokkal izgalmasabb problémára figyelhetünk föl, a romantikus eszmék behatolására. Még mielőtt a kérdéshez hozzávulnánk, előbb vegyük szemügyre a román és a közönségigény kapcsolatának alakulását.

"Jóllehet ugyan ezen könyvecske Román név alatt vagon kiadattatva a maga szerzőjétől : mindazonáltal sok olyan dolgok találatnak ebben, amellyek nem költemények, hanem valóságos történetek" - írja András Elek 1803-ban. A "jóllehet" nem hagy elsiklani a fordítók által számtalanszor hasonlóan leirt bevezető fölött. Olvassuk csak tovább András szavait : "Csak ez is teljék, minthogy édes Hazánknak némely dolgait tárgyazza, méltán ösztön lehetne arra, hogy kedves Anyai nyelvünkre forditassék".¹⁵ A valóságos történet tehát a nemzeti tartalom kifejezőjévé lett, de már nem a "költeményes" történet, hanem a román ellenpólusaként áll a bevezetőben. Mintha román elvesztette volna

népszerűségét. Valóban erről is van szó, Ha áttekinjtük a 90-es évek és a századelő egyre sekélyesedő 'romános' irodalmát, meggyőződhetünk róla.

A XIX. század első évtizedében az irodalom súlypontja lassan eltolódik a tartalomtól a stílus, a nyelv kérdése felé. A 'mulatságos' románok fordítói viszont nem sokat törődtek a mű nyelvezetével, sőt sokszor egyenesen az izlés rombolói voltak. A nyelvújítási harc kibontakozása során egyre jobban kiütözik ez az ellentét. Kazinczy is kikel az ilyen 'nyomorult románok' és 'firkálások' ellen, ő a fordításoknak központi szerepet szán a nyelv tisztításában. Ezenkívül a Habsburg-önkénnyel szemben egyre jobban erősödő függetlenségi törekvéseknek tartalmi szempontból sem felel meg a román. A válság jeleire több adattal is szolgálhatunk, de csak néhányat említsünk itt meg.

Dobai György 1810-ben megállapítja, hogy a románok elvesztették becsületüket¹⁶ Czövek István megnyilatkoztatása /1817/ még világosabb: a fordító "azt magával telljességgel el nem hiheti, hogy a jelen való időkben, a mostani izlésű olvasók, puszta romános rajzolatokkal megelégedhesenek. Egyedül csak a valóságos történet az ő szemei előtt, mind a gyönyörködtetésnek, mind a tanuságnak leggazdagabb kuforrása"¹⁷ A román népszerűségének csökkenése arra ösztökéli a fordítókat, hogy most már másképp "használjanak" az olvasóközönségnek. A nemzeti tematika és a szép nyelv igénye nem fér össze tovább a "képzeltéssel". A folyamatot szépen végigkísérhetjük. Csak néhány jelzót lássunk, amelyek a tartalmakra vonatkoznak:

"rövid, de fontos előadás", "Bölcs./beszélgetés/", "rész szerént tudományos, rész szerént erkölcsi hasznos /jegyzések/" stb. Ezek száma egyre szaporodik, a folyamat mindjobban szélesedik. Éppen ennek ismeretében lépődünk meg, ha fölütjük Fellegváry Ágoston /álnév/ könyvét /1804/ és mindjárt az első lapon a következőket olvassuk: "A Játszi Elme, midőn képző ereje felhevült, többnyire mindenkoron oly szerencsésen teremt, hogy jeles Kötteményjében, rendszerint mindenek különös gyönyörűséget és mulatságot találunk, teljességgel meg nem ütöközvé abban, hogy gyakran a képtelen, sőt még az általán fogva lehetetlen dolgokat és Történeteket is oly eleven, oly csilgó színekkel festi

le, s egyszersmind olly mesterségesen szerkeszti egybe, hogy az illendően nem figyelmező olvasókon könnyen megeshetik, hogy az árnyékot s a csak képzett dolgot valóság gyanánt szemlélik és tartják.» Az ilyen tündéres historiában «a Tündérek Országa. . . egyedül a maga törvényei, vagy éppen semmi Törvények szerént sem igazgattatik.» A korlátlan zseni és az általa teremtett világ nem egészen tisztán jelentkező romantikus elméletével van itt dolgunk. A fordító mindha nem értené a lényegét – tényleg így is van – megjegyzi, hogy mégis «megeshetettnek, tanusággal telljesnek fog. . .találtatni» ez a «mulattató. . . de főképpen hasznos» történet.¹⁸ Nem kétséges, hogy Fellegváry a saját előszavában /«Nemzetem a földijeim»/ idegen helyről lefordított sorokat ágyazott bele szerves összefüggés nélkül. /György Lajos utalása im. 338 old./ Az eset mégis tanulaéagos. Ajtay Sámuel egy évvel később, mintha az ilyenfajta művekkel száll szembe. Ő már inkább reprezentánsa a románnak, mint Fellegváry. Nem kedveli a «gyönyörködtető» és «mulattató» könyveket, mert ezek «részint a jó ízlést rontó, hazugságokkal s képtelenségekkel telljes, részszerint pedig elcsábító s a képzelő tehetséget megvesztegető» írások¹⁸. Talán a legérdekesebb, de sajnos egyetlen adatunk Ilosvay Sámuel hazafias tartalmu románjának «Előrebocsátott beszédéből» való. Kérde, hogy «nem volna e ezen / a «Német Tudósok» által irt / Munkák fogamatossága nagyobb, ha a Hazai Történetekből választott Tárgyakat a feltestesült képzelődés ugy festené hazafiui érzékenységgel az olvasó előtt, hogy gyönyörködtetése közben Nemzeti érzést is gerjesztene.»²⁰ Ilosvay mintha meg akarná oldani az előbbi konfliktust, tehát érzi is ezt a konfliktust. Nem haszontalan itt idézni Vitkojics Mihály sorait Ilosvayról : «A háborunak balra való fordulásakor eltökéllette magában, hogy Bonapartének dedicalja «Ilonáját». Kérdésünkre, hogy ha kérdezni találja ez a nagy katona : kicsoda az az Ilosvay Sámuel, azt felelte : kérdeje a hazát /Ezért pesti Bonapartének nevezték/. Ilosvay a valóságtól eltávolodó romantika és – hazafiu lévén – a függetlenségi kérdés keresztüztüzebe került és ebből az egyetlen lehetséges kiutat választaná. A románirodalomban azonban elszigetelt jelenség maradt. A román fejlődési tendenciája egészen a 20-as évek elejéig – a romantika problémáját tekintve éppen ellenkező. A romantikus áttörés nem is a prózában, hanem a lírában és a drámában következik be.

Vessünk még egy pillantást a románirodalom 1795-től Fellegváry könyvének megjelenéséig /1804/ terjedő szakaszára. Jellemzőként említettük a feudális originalitást és a polgári eszmék továbbfejlődését. Ismételtén ki kell emelnünk azonban a románirodalom sekélyes, csupán szulatolni akaró könyveinek rétegét, amelynek fordítói egyféle harmadik utat választanak. Közelebb állnak a nemesi kompromisszumos állásponthoz, de nincs igényük eredeti műveket produkálni s így aztán a fordításokban lehetőségük sincs a feudális originalitás megvalósítására. Ez az «elvtelen» irodalom nemcsak eszmeileg, hanem történetileg is a haladás és a maradiság ütközőpontjába kerül, és talaját képezi reakciós romantikus eszmék behatolásának. Hogy a románban mégsem fordítanak teret ezek az eszmék, annak tudható be, hogy a polgári fejlődés nem szakad meg 1795-tel, hanem tovább halad és a felvilágosodás eszmerendszere továbbra is domináló az irodalomban. Nem véletlen, hogy Fellegváry odairja az előszó végére a nevelői célzatosságot jelentő megjegyzését.

A román perspektíváit tehát egyrészt a «mese» és az esetleges romantikus, a valóságtól elfordulást jelentő fordítói nézetek eleni harc, másrészt a nyelvújításban való részvétel jelzik a század első évtizedének közepétől. 1805 után egyre több fordító kitűzött célja «nyelvünk terjesztése és csinósítása». A haladó romantikus nézetek beáramlása a 20-as évek elejétől kezdődik. A nagy nemzeti felindülés időszakában azonban a román már nem tud sokat nyújtani. Funkciója a regény tartalmi, stílusbeli előkészítésére szűkül. A fordítói eszmék területén, végzett vizsgálódás itt csupán azt mutathatná ki, hogy a nemzeti alapokon kinőtt romantika milyen utakon és módokon hatol be a románokba.

A romantikus áttörést tulajdonképpen 1836 jelenti, amikor napvilágot lát Jósika Abafija, az első eredeti magyar regény. Az átmenet szinte robbanásszerű és a román néhány év elteltével csaknem teljesen kipusztul.

A románirodalom egész fejlődési vonala kiválóan bizonyítja a szellem-történeti álláspont helytelenségét, Irodalmunk minőség változásaiban a románoknak nem jut lényeges szerep. Mint az idegen szellemi behatás legfőbb közvetítői, sohasem meghatározóak egy korszak ideológiai, eszmei

120.

vonásainak kialakításában. A századforduló utáni fordításirodalom a leg-
 eklatánsabb példája ennek, ahol a magyar romantika társadalmi feltételeinek
 fordítói eszmék jelleme meg és erősödnek egyre jobban. A ro-
 mantika a valójában nemzeti talajból kinőtt irodalomban történt magának
 és hódítja meg a románokat is.

Zusammenfassung.

Die Literatur des "román" -s und der Übersetzer.

Diese Arbeit beschäftigt sich mit den Ideen und ästhetischen Anschauungen
 der Verfasser derjenigen Prosaliteratur, die hauptsächlich aus Übersetzungen
 besteht und die Vorgeschichte des ungarischen Romans bildet. Wir geben kurze
 Übersicht über den literarischen Vorgang der Periode vom Jahre 1755 bis 1840
 dessen charakteristische Züge die folgenden sind :

1. Seit dem Beginn der bürgerlichen Entwicklung spielen die Übersetzer eine
 wichtige Rolle in der Gestaltung des bürgerlichen literarischen Geschmacks.
2. Die Übersetzungen nehmen an den Kämpfen teil, die um die Schaffung der
 nationalen Sprache und Literatur gekämpft werden.
3. In den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts sinkt ihre Bedeutung tüchtig
 herab. Die Erringung der nationalen Unabhängigkeit, die dringende Frage der
 Schaffung der nationalen Literatur treten in den Vordergrund und die aus
 Übersetzungen bestehende Literatur spielt nun eine Rolle dritten Ranges und
 verschwindet sogar kurze Zeit nach dem Erscheinen des ersten originalen
 ungarischen Romans.

I r o d a l o m

1. Mándi Sámuel : Római Mesékben Tett Próba. Pozsony, 1786.
2. Haller László : Telemakus Bujdosásának Történetei. Kassa, 1755.
3. Báróczi Sándor : Kassándra. Bécs, 1774.
4. Kónyi János : Ábel Kain által lett halála. Pest, 1775.
5. Sófalvi József : Oeconomia Vitae Humanae. H. n. 1777.
6. Szilágyi Márton : Cziropedia. Nagykároly, 1784.
7. Patay Sámuel : A Régi Indusok Böltselkedések. Eger, 1781.
8. Farkas Antal : Erköltsi-Iskola. Kassa 1790.
9. Boér Sándor : Bárkláj Argénisse. Kolozsvár és Szeged . 1792.
10. Fejér Antal : Bárklájus Argénisse. Eger, 1792.
11. Bölöni Sámuel : Márta : vagy a nemes gondolkodásu Paraszt Léány.
 Kolozsvár, 1794.
12. Ism. ford. : Ciane, vagy-is a Szerentse Játéka. Pozsony, 1794.
13. Nagy Sámuel : Dafnis és az Első Hűjós. Pozsony, 1797.

14. Perecsényi Nagy László : Orfíia Magyar Amazon Története. Pozsony és Pest, 1804.
15. Andrád Elek : Zríni Miklós és az ő jó Barátai. Pest, 1804.
16. Dobai György : László és Lajos, avagy a két ellenséges házok atyafiságba jövése. Pest, 1813.
17. Czövek István : A valóságos Világban sok csudálatos történeteken keresztül mentt Táatos. Pest, 1318.
18. Fellegváry Ágoston : Hertzeg Piripionak Tündér Története. Pozsony, 1804.
19. Ajtay Sámuel : Fedor és Mária. Pozsony, 1807.
20. Ilosvay Sámuel : Palugyay Története. Pest, 1807.